

Skibbrud og skumplende vogne omkring år 1800

Japanske sømænd i Rusland, engelske damer på kontinentet og tyskere i Skandinavien

Af Karen Klitgaard Povlsen

I de sidste 25 år har forskningens interesse for rejsebeskrivelser været voksende. Der kommer en stadig strøm af nye bøger, og universiteter i Italien, Schweiz, Frankrig og Tyskland har oprettet centre for rejsestudier, hvor litterater arbejder sammen med historikere, etnografer og andre. Rejsehistorieforskningen er blevet et tværfagligt felt efter længe at have været et reservoar for lokalhistorikere og filologer.

I Norden har der også været en stigende interesse for rejsehistorie og for rejsens teori siden begyndelsen af 1990'erne. Anka Ryall i Tromsø har udgivet en række rejsebeskrivelser, skrevet af kvinder, og allerede i 1992 kom bogen om fodturen Cathrine Kølle, der flere gange gik fra en fjord i Midt-Norge til Firenze og som malede naive landskabsbilleder af vuer på rejsen.

Bjarne Rogan har skrevet om rejsens materielle aspekter og Pär Eliasson, Michael Harbsmeier, Brian Dolan og andre har skrevet om de naturvidenskabelige rejser, som blev foretaget dels i Carl von Linnés fodspor, dels som opdagelsesrejser, der kortlagde geografi, zoologi, mineralogi og botanik. Fritz Andersen har set på forskellige typer af rejsebeskrivelser ud fra en litteraturhistorisk optik.

Rejsehistoriens guldalder placeres som regel i anden halvdel af 1700-tallet og op i begyndelsen af 1800-tallet - indtil jernbanen gjorde rejsen til turisme. I perioden før 1800 blev den moderne rejsebeskrivelse født - den udgave af genren, som f.eks. den danske forfatter Carsten Jensen udøver med ferm hånd. I den tyske rejseforskning som Peter J. Brenner lavede en oversigt over i 1990, er man enige om, at det var Georg Forster, der med sin *Reise um die Welt* og andre rejsebeskrivelser først anlagde et subjektivt farvet blik på det fremmede, som han mødte på sydhavsøer, i den franske revolution og andre steder. Fra og med Forster blev det møde med en anden verden, som de fleste rejsebeskrivelser fortæller om, også til et møde med én selv.

Pilgrimme og kavalere

Det var i mødet med det andet, at man lærte sig selv at kende, og at man kunne skrive sig selv frem. At rejse var og blev endnu mere ensbetydende med at skrive om selvsamme rejse. Som lægen Henry Holland, der havde været på Island, sagde til Maria Edgeworth, der nedskrev ordene i sin dagbog (Dolan: 2001: 271): "Nobody, you know, travels now a days without writing a quarto to tell the world where he has been, & what he

has beheld." Rejsebeskrivelsen var det synlige bevis for og resultat af rejsen.

J. W. von Goethes *Italienische Reise* fra årene 1786-87 - først publiceret i tidsskrifter, som bog i 1816 - står stadig i mange værker om rejsebeskrivelsen som den først gennemførte af den art. Goethe rejste mod Rom med sin rejsefører i lommen (Volkmann og Winckelmann), men det var først, da han på vej hjem fra Napoli lagde sine rejseførere væk og gav sig til at se og leve og elske, at han virkelig kom til Italien - og til sig selv. Goethe-forskningen mener, at han oplevede sit første samleje i Rom - da var han 38. Han taler - som siden Thorvaldsen og så mange andre skulle gøre det - om sin rejse som en genfødsel. Han blev et nyt menneske af at bevæge sig mod syd, af at leve i Syden og ikke mindst af at skrive hjem om det. Han fandt sig selv i skriften lige så meget som i rejsen - det var i oplevelsen af, at skriften var hans medie mere end billedkunsten, at han på denne rejse besluttede sig for, at hans karriere skulle være forfatterens.

Model af fragtskib fra Japans isolationstid.

Før disse moderne rejsebeskrivelser havde folk jo også rejst og havde skrevet om det. De tog på pilgrimsrejser til Rom, Jerusalem og Santiago de Compostella fra de første århundreder efter Kristi fødsel, hvis de havde penge, tid og mod nok. Med tiden blev pilgrimsrejserne standardiserede - efter ca. år 1000 kan man tale om massepilgrimsrejser med dertil hørende veje, bjergpas, herberger og 'hospitaller' (klostrenes pladser for de bedre bemidlede).

De rejseveje blev også brugt af håndværkere på valsen og af de unge adelige på kavalertur frem til 1600-

tallet, når de skulle besøge forskellige universiteter, ride- og fægteskoler og introducere sig ved fremmede hoffere, så de kunne komme hjem og vise, at de vidste, hvordan man begik sig ved hoffere og fyrstehuse. Både pilgrimme og kavalerejsende skrev rejsedagbøger - som regel korte notater om rejsens rute og forløb.

Mere skrev de unge borgere, der i en lind strøm rejste fra Holland, England, Danmark, Sverige og Tyskland mod syd i løbet af 1700-tallet, og de kom hjem med noget... Ikke nødvendigvis i form af et belevent verdensmandsvæsen og dygtighed i dans, ridning og fægtning, men nødvendigvis med en samling dagbogsnotater og korrespondancer, som kunne skrives sammen til en rejsebeskrivelse, der viste, hvordan de havde rejst, og hvem de var blevet til.

En anden slags notater blev mere samvittighedsfuldt udført af de første opdagelsesrejsende i 1400-tallet og af deres efterfølgere, der ofte havde både skrivere og tegnere med. Den unge Georg Forster var således med sin far på jordomrejse som skriver. Opdagelser kunne også gøres i Europa - Carl von Linné skrev på latin i 1730'erne om sine Laplandsrejser, men indtil Georg Forster var opdagelses- og naturvidenskabelige rejsebeskrivelser i sagens natur koncentreret om emnet: geografi, botanik, zoologi osv. Men i slutningen af 1700-tallet ændrede det sig. De videnskabelige rejsebeskrivelser blev mere specialiserede og mere empirisk orienterede, og de andre rejsebeskrivelser kom til at handle lige så meget om den, der rejste, som om det, den rejssende så og mødte på sin vej.

Japanske sømænd på forkert kurs

Den rejse, Peter Ulf Møller beskriver, foregår i tiåret 1783-1793 - og er naturligvis skrevet også på baggrund af det rejsebeskrivelsens landkort, som jeg lige nødtørftigt har skitseret. For der er ingen tvivl om, at Peter Ulf Møller kender sin genre og dens historie i 1700-tallet. Men det er alligevel en helt anden slags historie, han genfortæller for os på baggrund af optegnelser, forhørsprotokoller, officielle rapporter og brevvekslinger.

De rejsende er for en gangs skyld ikke europæere, der rejser ud i verden for at opdage den eller sig selv. Det er en flok japanske sømænd, der ganske ufrivilligt havner i det nordøstligste Rusland på den lille ø Amchitka. Havde de ikke ramt den, kunne de være fortsat op igennem Beringstrædet ud i den visse og iskolde død. De bliver en slags opdagelsesrejsende *wider Willen*.

Peter Ulf Møller begynder med at fortælle om det forhør, som de to overlevende japanske sømænd, kaptajn Kodayu og hans matros Isokichi, blev udsat for i det kejserlige palads, da de endelig kom hjem efter ti års nomadeliv, hvor de havde rejst fra det østligste Rusland til det vestligste: Skt. Petersborg.

Modviljen havde ved hjemkomsten vendt sig mod dem selv - for Japan førte en skarp isolationspolitik for at standse den vestlige indflydelse og den farlige kristendom. Det medførte dødsdom at forsøge at forlade landet. Kun hollænderne havde fået lov at beholde en enkelt handelsstation, og de var Japans eneste kilde til vestlig viden og videnskab. En kilde, som kun en håndfuld japanere fik lov at øse af.

Ethvert brud på denne isolation blev set som en potentiel fare, og derfor var det også ikke bare farligt, at en skibfuld japanske sømænd var forlist i Rusland - det var så meget mere farligt, hvad de havde fortalt om Japan derude og - ikke mindst hvilke farlige smittekim de kunne bære ind i landet. Hvad havde de ikke set? Kristendom og andre sæder og skikke. De var en potentiel smittefare.

Portræt af Kodayu iført kosode (kortærmet kimonojakke) og med wakizashi (kort sværd).

De to hjemvendte japanske sømænd havde oven i købet et større udstyr og rige gaver med hjem, og til stede ved forhøret var da også nogle af de øverste embedsmænd ved hoffet - også en enkelt, der som særlig privilegeret havde haft adgang til europæiske bøger og rejsebeskrivelser. De to sømænd blev ikke dømt til døden - men kaptajn Kodayu blev anbragt i en slags luksuriøs husarrest i resten af sit liv. Han vidste for meget om, hvordan livet uden for kejserriget blev levet. Og havde dog ikke villet andet end at vende hjem så hurtigt som muligt.

Men så let gik det altså ikke. Kodayu og hans folk strandede på Amchitka i august 1783 - da var de seksten overlevende. Det viste sig, at øen var beboet, og at der var russiske øvrigheds personer til stede. Russerne købte pels af de indfødte og opkrævede skat. De lokale boede i en slags jordhuler, men lavede god fisk og gav japanerne tobak til deres piber, som de heldigvis havde reddet med sig fra skibet - og snus, som japanerne ikke kendte. De var venlige, men meget fremmede.

Katastrofen var, at japanernes skib forliste den første nat på øen - så vejen tilbage var blokeret. Der var

ikke andet at gøre end at overgive sig til russerne. Russerne var udstationerede og ventede skib to år efter.

Det første år døde ni japanske sømænd, de fleste som følge af skørbug efter den lange rejse på skibet, hvor de havde levet af ris. Heller ikke det andet år kom der skib. Men i juli 1786 kom der et skib - som forliste ved indsejlingen. 24 strandede russiske sømænd og købmænd kom til. Japanerne havde i årenes løb lært sig en del russisk. Nok til at de sammen med russerne kunne bygge et nyt lille skib af resterne af de to forliste vrage. Dette fantastiske projekt førte til, at 25 russere og ni japanere sejlede væk fra Amchitka i juli 1787 - fire år efter at japanerne var forlist.

Hos Katharina II

De kom til Kamtjatka i slutningen af august. Endnu et russisk udsted med indfødte og russisk øvrighed, som tog imod japanerne som officielle gæster. Siden kom franske søfolk på besøg - så stemningen på udposten blev helt international, men franskmændene tærede på byens depot, og skibet med vinterforråd dukkede aldrig op - så sulten nagede denne vinter. Selvom japanerne som gæster fik det meste, så døde endnu tre af de japanske søfolk.

Sommeren 1788 blev de overlevende seks japanere sendt videre med skib til Okhotsk, en havneby i Sibirien og derfra ind i landet til Jakutsk og igen videre til Irkutsk på slæde. De ankom i februar 1789, hvor den svenskuddannede botaniker og universalvidenskabsmand Laxman tog sig hjerteligt af dem. Han havde forbindelser til Sverige, Finland og det centrale Rusland og var en kosmopolitisk europæer med hovedet fuld af projekter.

Japanerne ansøgte den centrale russiske administration i Skt. Petersborg om at blive sendt hjem, men fik afslag. Men de blev underholdt økonomisk af staten og socialt af Laxman. I 1791 døde endnu en japaner, men så tog Laxman affære og rejste med Kodayu mod Skt. Petersborg for personligt at forelægge sagen for kejserinde Katharina II. De ankom i februar 1791, otte år efter forliset.

Laxman førte Kodayu til magtens centrum omkring kejserinden. Laxmans plan var at interessere hoffet for handelsmulighederne på Japan, så det kunne lade ham rejse til Japan sammen med Kodayu og de fire andre overlevende, japanske søfolk. Han kunne bruge turen til videnskabelige observationer af forskellig art.

Mens forhandlingerne stod på, kom endnu en japaner, Shinzo, til Skt. Petersborg. Han var gået over til den kristne tro, da han havde været dødssyg, og han var nu i krise, for omvendelsen betød, at han aldrig kunne vende tilbage til Japan. Ansøgningen gjaldt således kun tre japanske sømænd. Men også andre kunne se det interessante i at få en anledning til at komme i nærkontakt med det tillukkede japanske samfund.

Både englænderne og hollænderne fremsatte generøse tilbud, hvis de kunne overtage Kodayu og hjemførelsesekspeditionen. Imens ventede Kodayu, og da hoffet i maj flyttede ud til sommerresidensen Tsarskoje Selo, flyttede han med og boede hos slotsgartneren, der var en god bekendt af Laxman. Dermed kom han for

alvor tæt på hoffet, der behandlede ham som deres yndling hele sommeren og som ovenikøbet introducerede ham for russiske luksusludere på hofbordellet. Kodayu poserede i parken i japansk tøj og var også iført sin hjemlands dragt, da han endelig kom i audiens hos Katarina den Store.

En ainu, eller som russerne sagde, "en lodden kuriler". Ainuerne var den oprindelige befolkning på Hokkaido, Sakhalin og Kurilerne.

Et kort over maskuline livsformer

Audiensen resulterede i en plan for hjemsendelsen af Kodayu. Han rejste i slutningen af november, belæst med gaver og gunstbevisninger. Det blev ikke Laxman selv, men hans søn, der fulgte med Kodayu på rejsen. Rejsen gik glat - overalt fik de gaver og i slutningen af januar 1792 ankom de til Irkutsk.

Også her blev Kodayu nu modtaget med anstand. Et skib blev gjort klar til ham og de sejlede sidst i maj med retning mod Okhotsk - to japanere og Laxman. To japanere, der begge var blevet kristne, blev tilbage i Rusland og ernærede sig siden som lærere i japansk. Resten var døde. En måned senere ankom de to japanere til Hokkaido. Men det krævede mange og komplicerede diplomatiske forhandlinger over hele vinteren at finde ud af, om og hvordan de to japanere kunne genindføres i Japan, og hvordan selve overleveringen fra russerne skulle ske.

Først i juli 1793 faldt det hele på plads, og de to japanere kunne begynde deres rejse mod det japanske hof og forhørene i den centrale administration. Kodayu

levede resten af sit liv i husarrest i den kejserlige urtehave. Han blev gift og fik to børn - med en kone, som afsondretheden gjorde melankolsk.

Når denne beretning bliver så spændende at læse, så er det, fordi Peter Ulf Møller ikke er bange for at forlade den lige rejserute. Han præsenterer omstændigheder og personer så udførligt, at vi kommer til at kende dem, f.eks. familien Laxman. Og da mange tråde går langt ud i Europa, er beretningen om de skibbrudne japanere et stykke europahistorie, der tegner et kort over maskuline livsformer fra Frankrig hen over det europæiske kontinent til Japan.

Det er godt gjort og fint fortalt. Med respekt for kilder og af og til med henvisninger til, hvor dokumenterne ligger, men uden en eneste fodnote. Det er seriøst - og letlæst - forskningsformidling på højt niveau. På trods af den mærkelige beretnings eksotiske karakter forfalder Peter Ulf Møller aldrig til kulørt orientalismerfortælling. Han holder tungen lige i munden, men giver sig tid til at lade detaljer som hjemmestrikkede sokker, japanernes omgang med komælk (som de ikke kan fordøje) og indretning af rum, huse og byer folde sig ud med konkrete detaljer for læserens blik. Selv opførelsen af Holbergs *Jeppe på Bjerget* i Nisnij Novgorod kommer med. Det er denne fortællero, der sammen med et stort forskningsoverblik gør bogen så fornøjelig, ja næsten finurlig at læse.

Travelling Ladies

Det samme kan man ikke sige om Brian Dolans *Ladies of the Grand Tour* fra 2001, selvom hans bestræbelse lader til at have været den samme. Under arbejdet med en anden bog om opdagelsesekspeditioner i de nordeuropæiske isfarvande fandt Dolan så meget stof, at han mente at måtte skrive endnu en rejsebog - denne altså om engelske damer, der rejste mod syd.

Stoffet er interessant - ingen tvivl om det. Der var mange engelske kvinder, både formuende og mindre velbeslåede, der rejste til kontinentet i 1700-tallet - ligesom der faktisk var mange kvinder på kontinentet, der rejste både ofte og langt. Nogle gjorde det for deres helbreds skyld. De rejste på badekur eller til et sydligere klima. Andre forsøgte på denne måde at undslippe uelskelige ægtemænd og utålelige fædre - eller de blev som Mary Wollstonecraft interesseret i europæisk politik og ønskede at skrive om det. De rejsende damer skrev også, mens de rejste. Altid breve hjem, som regel rejседagbøger, og en del af dem fik offentliggjort både rejsebeskrivelser og rejsefiktion.

Andre har arbejdet med dette stof i 1990'erne, og selvom Brian Dolan anfører de vigtigste i sin litteraturliste, og selvom han har mange fodnoter, så kommer han hverken på højde med andres forskning i 1990'erne, f.eks. Chloe Chards bog om *Pleasure and Guilt on the Grand Tour* fra 1999, den efterhånden omfattende litteratur om Mary Wollstonecraft eller med den også omfattende forskning i de europæiske salonmiljøer og de engelske *bluestockings* forhold til dem.

De fleste rejsende engelske kvinder, der skrev dagbøger, breve eller bøger om deres rejser forholdt sig eksplicit til især de franske salonværtinder, men her

bevæger Brian Dolan sig på mere end tynd is. Hans begreb om, hvad salonen var og blev anset som, er i bedste fald kulørt og står i modsætning til større studier som f.eks. *Nordisk Salonkultur* fra 1998, der præsenterer lignende skitser af de franske og tyske saloner og sammenligner dem med de nordiske, bl.a. gennem rejsende damer.

Dolan bruger uden blusel sine nutidige briller på både salonerne, damerne og rejserne. Det får ham til at se de karrieremuligheder og smagsdannelsesmuligheder, som lå i rejsen mod syd for de engelske kvinder, der i samtidens England ikke kunne få adgang til særlig uddannelse eller dannelse.

Rejsen til kontinentet bliver derfor i Dolans optik en befrielsesrejse og en dannelsesrejse - han skriver de kvindelige rejsende frem som en parallel til vore dages feminister - men hans materiale viser så at sige bag om hans ryg, at det ikke holder stik. Kun Mary Wollstonecraft kunne bøjes ind i den figur - og hun interesserer ikke Dolan særlig meget. Han er meget mere fascineret af salonværtinderne og blåstrømperne, som efter fransk forbillede samlede især politiske diskussioner og kredse i deres - rige og overdådige - hjem.

Heltinden over alle for Dolan er Lady Elizabeth Webster, neé Vassall (1771-1845), der meget ung blev tvunget af sine forældre til et ægteskab, som hun i en alder af 22 år flygtede fra ved at rejse til kontinentet med sine tre små børn. Her mødte hun den tre år yngre Lord Holland, som hun blev gravid med. Det fik ægtemanden til at kræve skilsmisse, og Elizabeth kunne ægte sin Lord Holland efter at have afleveret de to ældste børn til eksmanden og efter at have fået endnu et barn med Lord Holland. (Den tredje og yngste datter foregav hun var død af mæslinger på rejsen.)

Da parret vendte hjem til England, førte Lady Holland den mest betydelige 'salon' - (åbent hus) i London for at fremme sin mands politiske karriere. Hun havde lært Mme de Staël at kende i 1795 i Coppet, og det var hendes salon og hertuginde d'Albanys fra Firenze, som blev forbillederne for den engelske variant.

Men samtidig mere end skævede Lady Holland til de aristokratiske inspirerede og meget overdådige saloner i Paris, f.eks. Mme du Deffands. Hos Lady Holland modtog man de fleste dage omkring 50 gæster - gennemsnitligt var der ti til middagen om aftenen. De fleste var politikere og diplomater, men forfattere og andre skønånder kom dog også - og blev ofte trætte af de meget indforståede politiske diskussioner, der førtes omkring middagsbordet.

Udveksling af talenter og tanker

For mig ser det ud til, at Lady Holland var en mere moderne værtinde end sine franske forbilleder. Hun førte åbent hus for at fremme sin mands karriere og for måske selv at få politisk indflydelse. I den forstand var hun medhjælpende hustru snarere end salonværtinde. For salonens primære opgave i Frankrig og - og det overser Dolan helt - da især i Tyskland var at etablere en scene eller et rum for samtale og udveksling af talenter og tanker, der ikke havde andet formål end udvekslingen og nydelsen ved samværet.

Dolan ser kontinentet som ét kulturområde, hvor kvinderne er bedre uddannede og mere emanciperede end i England - hvorfor det virker frigørende for de engelske kvinder at besøge kontinentet. Men samtidig er samme kontinent - og ikke mindst kvinderne - redet af en bølge af anglomani. Mens Lady Holland etablerede sit glimrende åbne hus *à la française*, så lavede de franske salonværtinder deres saloner om *à l'anglaise*. De opstillede cafeborde og abonnerede på engelske tidsskrifter og aviser og instruerede deres tjenere i at modtage bestillinger fra gæsterne, som om de befandt sig på et engelsk kaffehus - men naturligvis blev de aldrig præsenteret for en regning.

Det, Dolan ikke ser, er, at England - og de tilreisende englændere - især for tyskerne og de franskmænd, der var imod *ancien regime*, blev personifikationer af moderne tider, moderne følsomhed (den engelske kirkegårdspoesi, Gray, Young, Thomson m.fl.), moderne borgerlig formuenhed og - moderne emancipation. De engelske kvinder kunne uden større problemer publicere deres værker.

I anden halvdel af 1700-tallet eksploderede antallet af publicerende, engelske kvinder, mens hverken Italien, Frankrig, Tyskland - eller for den sags skyld Norden - oplevede et tilsvarende *boom*. De kunne rejse i stort antal og de kunne - til f.eks. Friederike Bruns store irritation i Rom - bruge så store summer på kunst, at det pressede priserne op.

Dolan tegner især en akse England-Frankrig, men kan dog ikke overse, at de fleste engelske kvinder med størst lyst rejser til Italien, og at næsten alle kommer igennem Tyskland på den ene eller anden vej. Men det er Frankrig-England-aksen med de betydelige saloner i Paris, der tjener det billede bedst, som Dolan gerne vil tegne.

Hovedparten af Dolans rejsende kvinder rejste før den franske revolution - igen med Lady Holland og Mary Wollstonecraft som undtagelser. Dvs. de mødte de franske saloner i deres sidste glanstid - og transformerede elementer af dem ind i en anden slags samfund og i en anden slags tid. England var mere demokratisk, mere industrialiseret.

Kalejdoskopiske scener

Det er sikkert rigtigt, når Dolan påpeger, at mange kvinder på kontinentet var bedre uddannede. Også på kontinentet sker der et markant tilbagefald i mange kvinders uddannelsesniveau i og med industrialiseringen, demokratiseringen og borgerliggørelsen. Mange kvinder i det franske aristokrati - og især kvinderne i de borgerligt-akademiske lag i Tyskland - fik i den sene oplysningstid virkelig gode uddannelser derhjemme hos fædre og huslærere. De fortsatte uddannelserne uformelt i salonerne, hvor især smagsdannelsen og den kritiske sans blev udviklet.

Til gengæld havde de engelske kvinder et samfundsmæssigt fremskridt i ryggen, penge og en national selvbevidsthed uden lige, som afspejler sig i Dolans parallelle modstilling: England - hele det europæiske kontinent.

Dolan vælger at opbygge sin bog efter temaer. De ni kapitler har hver sit tema, og vi møder kvinderne set fra forskellige vinkler i hvert kapitel. Da Dolan er karrig med årstal, og da han ikke følger en kronologi, bliver det meget svært at fastholde en historisk vinkel på både de rejsende kvinder og på de samfund, de rejser i og beskriver. Bogen falder ud i en myriade af kalejdoskopiske scener, der i det lange løb er både trættende og forvirrende.

Så er det billede man får af et kontinent i udvikling, af rejsebeskrivelsesgenrens udvikling og af de enkelte kvinders livshistorie og udvikling meget klarere i Chloe Chards retoriske læsninger af de litterære rejsebeskrivelser i *Pleasure and Guilt*. Så var Peter Ulf Møller et fremragende eksempel på forskningsformidling - så er Brian Dolans smukt udstyrede og sikkert velsælgende bog et nærmest afskrækkende eksempel på, hvordan man ikke skal gøre.

Han fortæller alt for mange gode historier, de vælter over hinanden. Han lader ikke de enkelte skikkelser få den plads og ro, de fortjener. Og - han gør de rejsende damer selv stumme. Han citerer dem ikke meget, men derimod ofte f.eks. Horace Walpole, og de skrev dog alle hver dag flere og ofte mange sider. Omvendt nærmest lokker Peter Ulf Møller hver tone ud af de karrige optegnelser, som den japanske kaptajn Kodayu efterlod sig.

Forskellen mellem Peter Ulf Møller og Brian Dolan er deres tilgang til stoffet, deres metode og deres formidlingsgreb. Mens Peter Ulf Møller læser sin lidt karrige og nødtørftige tekst - Kodayus optegnelser og de japanske forhørsprotokoller - opbygger han den ene kontekst eller paralleltråd efter den anden. Vi kommer fra Sibirien til Frankrig til Stockholm, vi hører om skibe, hundeslæder og strikkede strømper - indtil billedet af de nordlige samfund i Rusland står vibrerende på nethinden.

Brian Dolan går den modsatte vej. Det er kun de saftigste, de mest interessante og de umiddelbart mest aktualiserbare historier, han bringer videre. Vi hører intet om boligindretning, vogntyper eller mad - intet om købt kunst, beundrede vuer eller læst litteratur. Kun glimt fra livshistorier passerer revu - den ene efter den anden. Det ligner mest en tv-dokumentar, der af angst for at kede seerne gearer op i overtempo.

Mens Peter Ulf Møller skaber et billede af en enkelt skæbne og med det giver et bredt tidsbillede, søger Brian Dolan at give et generelt billede af rejsende engelske damer i 1700-tallet - og taber derved både de enkelte skæbner og tiden på gulvet: 1700-tallet er langt, det går så at sige over på midten, og vilkårene før og efter 1755 var meget forskellige. Mens tiden - de ti år fra forliset i 1783 til tilbageleveringen i 1793 - bliver plottet hos Peter Ulf Møller, bliver Dolans beretning tidløs - og plotfri!

Træge tyske tekster

Forskningsformidling kan man derimod ikke kalde Regina Hartmanns *Deutsche Reisende in der Spätaufklärung unterwegs in Skandinavien* fra 2000. Det er en rigtig tysk disputats - eller *Habilitation* med et mylder af fod-

noter og akademisk nøjagtighed af den mest solide slags. Alligevel vil jeg mene, at Regina Hartmanns læsninger lægger sig et sted mellem Peter Ulf Møller og Brian Dolans. Hun forsøger at rekonstruere det Norden-begreb, som konstrueres i en række tyske rejsendes beretninger om rejser til Sverige, Norge, Danmark og sameområderne i tiden 1770-1815 - den periode, Regina Hartmann kalder for den sene oplysningstid.

Regina Hartmann læner sig op af nyere teorier, f.eks. Gérard Genettes intertekstualitetsbegreb, som hun dog bruger i en noget tillempet udgave. Hendes interesse er at undersøge rejsebeskrivelsernes intertekstuelle referencer tilbage i tiden og indbyrdes for at afgøre, hvilke stereotyper der optages fra tidligere tider, hvilke der afvises, og hvilke nye der opstår i perioden.

Hvad er det for mytiske forestillinger om Norden, der cirkulerer i de tyske rejsebeskrivelser? Og er de forskellige fra land til land i Norden? Hvordan udvikler de sig over tid? Det er Regina Hartmanns grundspørgsmål. For at besvare dem inddrager hun foruden rejsebeskrivelserne selv også de tilgængelige apodemiker, dvs. rejsehåndbøger, og anmeldelserne af de publicerede rejsebeskrivelser.

Hun ser altså også på den intertekstualitet, som opstår mellem rejsebeskrivelsen og den offentlige modtagelse af den. Ligesom hun forholder sig til den intertekstualitet, der *ikke* findes. F.eks. undlader nogle rejsebeskrivelser fuldstændig at forholde sig til rejseførernes ruter og højdepunkter og lægger et andet snit an. Det siger selvfølgelig lige så meget som direkte eller indirekte afskrivninger. Hele grundlaget for bogen er 35 rejseberetninger, 32 anmeldelser og 12 rejseførere. Ikke så meget, for også tyskere rejste hellere til Frankrig og Italien end mod nord.

Selvom der ikke er så mange tyske rejsende, så er der dog langt flere end før. Norden bliver mere attraktiv efter 1750. Generelt ser man i den tyske offentlighed i den anden halvdel af 1700-tallet på Norden som et sted for oprindelighed og halvmytisk mørke. Hartmann beskriver også rejseruterne og de enkelte forfatters biografiske baggrunde. Men det er ligesom det ikke hjælper hende nogen vegne.

På toppen af Kullen

Hun må konkludere på en række rejsebeskrivelser fra Danmark, at de er meget forskellige, nærmest modsætningsfyldte, og at en del kan forklares ud fra forfatterens faglige interesser, men i det store og hele kan hun ikke forklare, at Danmark på den ene side fremstilles som et lille, venlig og frit land, på den anden side som ufrit, brutalt og tilbagestående.

Sverige derimod fremstilles mere entydig som frihedens sted i Norden. Men netop i afsnittet om Sverige er der en passage, der viser Regina Hartmanns begrænsning klart. Passagen (s. 134-136) beskriver den 'tyske' Friederike Bruns rejsebeskrivelse fra en rejse til Kullen i 1786. Hartmann end ikke problematiserer, om Friederike Brun er tysk efter et helt liv i Danmark. Hendes tekst er skrevet på tysk, og det er nok for Hartmann.

Samme tekst behandler hun noget kontant og hårdhændet. Hun betegner teksten som den første rejsebeskrivelse fra Friederike Bruns hånd. Den blev udgivet i 1791 - efter at Friederike Brun havde udgivet både en rejsebog og en digtsamling foruden en række tidsskriftbidrag. Så det holder ikke. Og det antyder, hvor dybt - eller rettere hvor overfladisk - Regina Hartmanns biografiske skitser af rejseforfatterne stikker.

Hun læser den lille tekst, der siden blev genudgivet flere gange, som en oplevelsestekst, skrevet i jeg-form, i en rytme, hvor opstigningen på klippen Kullen i Sydsvrige også er en opstigning i intensitet og jeg-styrke, mens nedstigningen repræsenterer en tilbagevenden til hverdagen. Hartmann refererer til Ossian-digtene som klangbund for den gru eller gysen ("Grausen"), der overmander forfatteren oppe på toppen. Og hun knytter det til Norden-myten om oprindelighed og storhed.

Men den gysen optræder i tidens litteratur gang efter gang ved storslåede vuer - at gyse var det samme som at opleve den sublime storhed, som den engelske teoretiker Edmund Burke havde skrevet om i 1754. Det greb benytter Ossian-digtene sig også af, men har slet ikke patent på det.

Værre er det, at Regina Hartmann faktisk ikke læser teksten. Og hun læser den slet ikke som en litterær tekst. Hun opdager ikke tekstens meget påfaldende rytmiske opbygning, der mæanderagtigt følger den slyngede vej op og ned ad klippen. Hun overser helt de scener med idylliske landskabsudblik, som konsekvent afløser de grufuldt sublime scener. Hun læser således hen over den modsætning, teksten etablerer mellem idyl og gru og læser kun gruen frem, fordi den passer ind i den Norden-myte, som hun gerne vil konstruere, at også Friederike Brun konstruerer.

Hartmann omtaler nok en grotte, som rejseselskabet opdager på vej ned ad klippen, men hun opdager slet ikke tekstens clou: Nemlig, at dybest nede og inderst inde i denne grotte sidder - ikke en nordisk Gud eller Holger Danske, men Poseidon! Det, Friederike Brun således konstruerer, er ikke stereotypen om Norden-myten, men en ret kompliceret dobbelt forståelse af Norden som det, der både indeholder idyl og gru, som både minder om nordisk og antik græsk mytologi. Hun dekonstruerer faktisk den stereotype Norden-myte, men i Regina Hartmanns læsning repeterer hun den.

Jeg kan ikke kontrollere alle Hartmanns tekstlæsninger på lignende vis, men det ene eksempel må stå som udtryk for en generel mistillid til hendes tekstlæsningsevner. Når hun kan misse så meget i en meget kort og egentlig enkelt fortalt tekst - hvad kan hun så ikke misse i læsningerne af de lange rejsebeskrivelser?

Og kan man så overhovedet have tillid til, at den mytiske stereotypi om Norden, som hun læser frem, er konstrueret af andre end hende selv? I alt fald må man tro, at Hartmann lader sig fange ind af sin egen forventningshorisont - af senere tiders forståelse af Norden-mytilogien - og det er her, hun ligner Dolan. Hun skærer af i stedet for at læse til. Rigtig forskning, anerkendt forskning, er således ikke en garanti for kompleks fremlæsning. Både Dolan og Regina Hartmann lægger tematiske tværsnit ned i deres læsninger, og

selvom Hartmann læser teksterne og ikke mest om teksterne, som Dolan gør, så læser hun teksterne overfladisk. Den kontekst, hun etablerer omkring tekstlæsningerne, er tilsvarende overfladisk. Den lever op til enkle metodiske greb, men ikke til grundlæggende krav om tekstlig følsomhed.

Så selv over for en solid tysk disputats er det Peter Ulf Møller, der løber med laurbærrene og som efter min mening tegner konturerne af en fremtidig vej for forskning i rejsebeskrivelser. Det gælder om at fastholde alle tråde, at lægge fagligheder til i stedet for at skære dem af. En eller anden form for tværvideenskabelig tilgang til disse 1700-talstekster er uomtvistelig. Det gælder blot om - som Peter Ulf Møller gør det - systematisk at lægge sin vej ud i de mange ekskursioner. Læseren skal ikke bare forholde sig til den *mapping* som teksten tegner, men til tekstens egen *mapping* - dvs. metode og rute. Det gør Dolan slet ikke, og Hartmann gør det maskinelt og i indledningen uden kontakt med selve tekstlæsningsafsnittene, som derfor får en opremsende karakter.

Så lad mig slutte med Michel Foucaults formaning om, hvordan man må forholde til 1700-tallets tekster:

Can we adopt wholesale the distinction between discursive types, forms, or genres that differentiates between science, literature, philosophy, religion, history, fiction etc., and turns these into some sort of major historical entities? We ourselves are not even sure nowadays as to the usage of these distinguishing labels within our own discursive environment. The situation is even worse when it comes to analyzing corpuses of statements that, when they were first formulated, were grouped, classified, and characterized in a wholly different way ... neither "literature", nor "politics", nor indeed "philosophy" or "science" delineated the discursive field in the 17th and 18th century as they did in the 19th.

(Oversat fra: Michel Foucault: *L'Archéologie du savoir*. Paris: Gallimard 1969: 32-33)

Karen Klitgaard Povlsen er ph.d., lektor i Scandinavian Culture Studies ved Center for Europæiske Kulturstudier ved Aarhus Universitet.

Udvalgt litteratur:

Peter J. Brenner: *Der Reisebericht in der deutschen Literatur. Ein Forschungsüberblick als Vorstudie zu einer Gattungsgeschichte*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1990

Chloe Chard: *Pleasure and Guilt on the Grand Tour: Travel Writing and Imaginative Geography 1600-1830*. Manchester: Manchester University Press, 1999

Brian Dolan: *Ladies of the Grand Tour*. London: HarperCollinsPublishers, 2001

Regina Hartmann: *Deutsche Reisende in der Spätaufklärung unterwegs in Skandinavien*. Frankfurt am Main et. al.: Peter Lang, 2000

Peter Ulf Møller: *Strandet i Europa*. København: Gyldendal, 2001

Anne Scott Sørensen (red.): *Nordisk Salonkultur*. Odense: Odense Universitetsforlag 1998